ŞEYTAN ADASI'NDA BİR TÜRK

Polis Cemil Efendi'nin Hatıratı

Cemil Eryürek

Hazırlayan ve Notlandıran:
Volkan Soran

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1667
KÜLTÜR SERİSİ: 940

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-089-0

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Kapak Tasarımı: Ötüken

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: LARUS YAYINEVİ ve TİCARET A.Ş
Bağlar Mah. 62. Sok. Yıldızlar Plaza No:10/A
Bağcılar-Güneşli / İSTANBUL
Sertifika Numarası: 49657

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

VOLKAN SORAN: 1984 Adana doğumlu. Lisans eğitimini Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünde tamamladı. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Türk Eğitim Sistemi'nde Amerikan Etkisi (1945-1960)" başlıklı teziyle yüksek lisans derecesi aldı. Hakemli ve hakemsiz dergilerde erken Cumhuriyet dönemi üzerine çeşitli makaleleri yayımlandı. Arif Cemil Denker'e ait "Talât Paşa'nın Son Günleri" adlı yazı dizisini yayına hazırladığı çalışması Kronik Kitap tarafından aynı başlık altında basıldı. Doktora çalışmasını Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde sürdürüyor.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz / 9

Birinci Bölüm

Nasıl Mahkûm Edildim? / 21
Fransa'daki Hapishane Günleri / 28
Yeni Durağımız Fransız Guyanası / 34
Karar Verdik Kaçacağız / 38
Meçhule Doğru / 41
Hayatta Kalmaya Uğraşıyoruz / 48
Kaçtık Ama Kurtulamadık / 59
Hapishaneye Mecburi Dönüş / 63
Nasıl Dolandırıldım? / 66
Bu Cesedi Tanıyor Musun? / 69
Hapishanede Su Kesilirse / 79

İkinci Bölüm

Vur, Öldür, Gebert / 91
Ayda Diye Biri / 93
Hastaneye Kaldırılıyorum / 100
Hapishanedeki Hayalet / 102
Birdenbire Gardiyan Oldum / 109
Ayda Yardım İstiyor / 114
Başlamadan Biten Bir Firar Girişimi / 122
Yeryüzü Cehennemine Yollanıyoruz / 130
Memleketten Gelen Haberler / 136
Kanlı Bir Hesaplaşma / 139
Size Kim Ev Buldu? / 147
Cehennemin Dibinde / 153
Kaçıyoruz Ama Nereye? / 160
Hapishaneye Dönmekten Başka Çare Yok / 179
Yangın Var / 183
Özgürüm Ama Bir Süreliğine / 187
Uğurlu Gelen Korkunç Balık / 192
Zavallı Ayda / 204
Nihayet Memleket / 210

Ek • Güyan'da On İki Sene İnliyen Türk Askeri Kurtuldu / 217

FOTOĞRAFLAR / 231

Ön Söz

Tarih geçmişteki bütün mekânlara ve dönemlere ait insan deneyimini kucaklamakla birlikte bu alanda çalışanları engin birikiminin yalnızca tarihsel kanıtlar barındıran kısımlarına yoğunlaştırır.[1] Sahip olduğu yazılı, sözlü ve görsel hammadde her türden insanın yaşam tecrübesini açığa çıkartacak şekilde işlendikçe de yeni boyutlar kazanır.[2]

Ne var ki bunun için geçmişi incelerken Braudel'in *uzun dönem*de ortaya çıktığını ileri sürdüğü değişim dinamikleri yerine[3] sıra dışı bir tarihsel ana yahut kriz dönemlerine odaklanmak gerekir. Çünkü toplum ve devlet düzeninin derinden sarsıldığı bu gibi zamanlarda ani geçişler ve tarihsel kırılmalar önemsiz görülen bir olayın bile beklenmedik sonuçlar doğurmasına yol açar.[4] Dolayısıyla bu çalkantılı ve bulanık dönemlere daha yakından bakıldığında mümkünse keşfedilmeyi bekleyen hemen her kesimden insana rast gelinir. Tıpkı İstanbul'un işgal günlerinde başına olmadık işler açılan Mehmet Cemil Efendi gibi.

Onun hikâyesi Osmanlı Devleti'nin başkentinde dünyaya geldiği 1900 yılında başlar.[5] Annesi Lütfiye Hanım,

---

1 John Tosh, *Tarihin Peşinde,* çev. Özden Arıkan, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 51.

2 Paul Thompson, *Geçmişin Sesi,* çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 1999, s. 4.

3 Geniş bilgi için bk. Fernand Braudel, "Histoire et Sciences Sociales: La Longue Durée", *Annales*, Cilt 13, Sayı 4, 1958, s. 725-753.

4 Margaret Macmillan, *Tarihin İnsanları,* çev. Özge Akkaya, Kolektif Kitap, İstanbul, 2017, s. 12.

5 Mehmet Cemil Efendi'nin özgeçmişine dair burada aktarılan tüm bilgiler araştırma izniyle girdiğimiz İçişleri Bakanlığı arşivinde 4096 sıra numarası ile muhafaza edilen özlük dosyasından alınmıştır.

babası Komiser Tahir Efendi'dir. Aslen Manastırlı olan Mehmet Cemil ortaokulu Fatih'te tamamlar.[6] Daha sonra İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi'ne yazılır ancak okuyamaz. İki yıl üst üste dördüncü sınıfta kalınca kaydı silinir ve böylece kestirme yoldan meslek kazanması güçleşir. Ta ki yaşadığı şehir bambaşka bir kimliğe bürünene dek.

Dört yıldır süren Birinci Dünya Savaşı'nın malum sona yaklaştığı o günlerde Osmanlı başkenti için durum büsbütün kötüleşmiştir. Özellikle 1918 hastalık, ölüm, açlık, evsizlik, yangın ve çıplaklık yılı olur.[7] Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) imzalanıp müttefiklerin fiili işgali (13 Kasım 1918) başlayınca da tüm ülke ve elbette İstanbul halkı -Falih Rıfkı'nın deyişiyle- batmak nedir, görür.[8]

Sırtını işgalcilere yaslamış mutlu bir azınlık (gayrimüslimler, varlıklılar, sığınmacılar) dışında hemen herkesin yaşamı zorlaşır. Pek çok ailenin çocuklar, dullar ve ihtiyarlardan ibaret kaldığı şehirde gün be gün artan hayat pahalılığı çalışabilecek yaştaki nüfusu memurluk gibi daha garantili işler aramaya iter.[9] Başarılı sayılamayacak bir öğrenim hayatı geçirmesine rağmen Mehmet Cemil de bu kervana katılır ve bir süre sonra, muhtemelen babasının gayretleri sonucu, "şerait-i nizamiyeyi haiz bulunmasına mebni kaydı kabulüne heyet-i intihabiyece karar verilerek 500 kuruş maaşla İstanbul 1557 sayılı polis memurluğuna" atanır.

---

[6] 3 Kânunuevvel (Aralık) 1937 tarihli Hâl Tercümesi'nde Rüştiye Mektebi'ni bitirdiği yazıyorsa da ilkokulu nerede okuduğu belirtilmemiştir.

[7] Cevdet Kudret, *Sınıf Arkadaşları,* İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2012, s. 88.

[8] Falih Rıfkı Atay, *Batış Yılları,* Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s. 121.

[9] Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, Yedinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 41-42.

Gelgelelim şansı yaver gitmez. Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı 3. Şube'de 12 Şubat 1919 günü başlayan kariyeri, mesleğinin altıncı ayında iken karıştığı ama içinden çıkamadığı bir olay yüzünden kesintiye uğrar.

O zamanki Bakırköy Baş Komiseri İhsan Bey'in hazırladığı rapordan anlaşıldığına göre 31 Ağustos 1919 günü Gülhane Parkı civarında çıkan bir çatışmada Senegal asıllı iki Fransız askerini öldüren genç polis, Türk resmî makamlarının onay vermesi üzerine(!) itilaf zabıtası tarafından "elbise-i resmiyesiyle" teslim alınarak sırasıyla Bakırköy ve Kumkapı'daki Fransız tevkifhanelerine yollanır.[10] Yaklaşık altı ay süren tutukluluğun ardından 27 Şubat 1920 günü görülen duruşmada Fransız mahkemesince on sene küreğe mahkûm edilir. Cezasını çekmek üzere 12 Mart 1920'de Fransa'ya oradan da Fransız Guyanası'na gönderilir ve ona göre "felaket devri asıl bundan sonra" başlar.[11]

---

[10] Fransızların o günlerde Anadolu'ya silah kaçırmak suçlamasıyla tutuklayıp Kumkapı Tevkifhanesi'nde hapsettikleri Mehmet Ali Kayen çok sonraları Hasan İzzettin Dinamo'ya yazdırdığı hatıralarında Mehmet Cemil Efendi için "orada edindiğim yakın arkadaşlarımdan biri de Beyoğlu'nda bir Fransız polisini çekip vuran bir genç Türk polisiydi" der. Onunla aynı kaderi paylaşmasına yol açan işgal ortamını tasvir ederken de şunları söyler: "Bütün mahpuslar suçu işgalci Fransızlara karşı işlediklerinden Türk Hükûmeti'nin hiçbirine karışmaya hakkı yoktu. Sanki İstanbul'da değil de, Fransa'nın bir vilayetindeydik. Türkler, biz çocuklarını büsbütün unutmuş gibiydiler." bk. Hasan İzzettin Dinamo, *Türk Kelebeği*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1981, s. 26 ve 41.

[11] Sonraki yıllara ait bazı gazete ve dergi haberleri kendisi gibi başka Türklerin de o sıralarda bir şekilde yargılanıp Fransız Guyanası'na yollandığını göstermektedir. Bk. "Şeytan Adası'nda Bir Feryat", *Resimli Ay*, Temmuz 1929, Sayı 5, s. 22; "Güyan Zındanlarında Bir Türk", *Yarın*, 7 Mayıs 1930, s. 1-4; "Güyan Menfasından Kaçıp Gelen Bir Türk Genci", *Akşam*, 4 Haziran 1930, s. 1; "Güyan Adası'ndaki Kürek Mahkûmları", *Akşam*, 24 Haziran 1930, s. 6; "Güyan'da Hâlâ İnliyen Vatandaşlarımız Var", *Son Posta*, 14 Teşrinisani 1930, s. 6; "Bu Vatandaşı Bir An Evvel Kurtarmalıyız", *Cumhuriyet*, 5 Birincikânun 1934, s. 2; "Güyan'daki

Haksız sayılmaz. Çünkü Güney Amerika kıtasının kuzeydoğusunda, Maroni ve Oyapock nehirleri arasında kalan, Marmara Bölgesi'nden biraz daha büyük yeni ikametgâhı, her yıl buraya gelen yedi yüz mahkûmdan dört yüzünün daha ilk yılda öldüğü bir ceza sömürgesidir.[12] Yani canlı insanların ızdıraptan ve ümitsizlikten inşa olunmuş bir mezarıdır.[13] 1854 yılından itibaren zorunlu çalışma mahkûmlarının sevk edildiği bu denizaşırı topraklardaki çoğu suçlu -başkent Cayenne ile Saint Laurent hapishanelerinde kalanlar hariç- toplam yirmiye yakın çalışma kampında dolaştırılmakta, firara kalkışmaları yahut suç işlemeleri hâlinde Cayenne'in elli kilometre batısındaki üç adadan (Kraliyet Adası, Saint Joseph Adası, Şeytan Adası) birine yollanmaktadır. Bunların hepsine Kurtuluş Adaları (Îles du Salut) denmekteyse de mahkûmların gözünde buralar yeryüzündeki birer cehennemdir. Öyle ki infaz koşulları o zaman bile hâlâ *Servet-i Fünûn* dergisinin 1895 tarihli bir yazısında anlatıldığı gibidir:

Fransa Hükûmeti dâhilinde her ne sebeple olursa kalebentliğe mahkûm olanlar Amerika-i Cenubî'de kâin Fransız müstemlekesinden Güyan eyaletine merbût Salu Adaları'na sevk olunur. (…) Güyan eyaleti dünyanın en vahim havalı yeri olmak üzere tanınmıştır. Burası 340 kilometre sahile mâlik olup on kilometre kadar açığında Salu Ada-

---

Bay Hilmi İçin Beş Lira Yardım", *Son Posta,* 7 Birincikânun 1934, s. 2; "Bahtı Kara Yurddaşa Yardım İçin", *Son Posta*, 19 Birincikânun 1934, s. 2; "Güyan'da İnleyen Türk Esirleri", *Son Posta,* 17 Ağustos 1936, s. 1; "Güyan Zindanlarında Çürüyen Bir Türk Genci", *Son Posta*, 14 Şubat 1937, s. 3; "Güyan'da 20 Yıl", *Son Posta*, 9-13 Mart 1938; "Güyan'dan Gelen İki Türk Mahkûm", *Akşam*, 10 Mart 1938, s. 2; "Vatanla Öpüşenler", *Ulus*, 11 Mart 1938, s. 2.

[12] René Belbenoit, *Kansız Giyotin*, çev. Özay Süsoy, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 48.

[13] Aka Gündüz, "Dört Kroki", *Hilâliahmer*, Hâkimiyet-i Millîye'nin Hilâliahmer Nüshası, 30 Nisan 1931, s. 1.

ları kâindir. (…) Şeytan Cezîresi [Adası] hepsinden daha müthiş olduğu için mücrimlerin [suçluların] en şiddetlileri oraya gönderilir.[14]

Mehmet Cemil Efendi Fransız Guyanası'ndaki esaretini Saint Laurent Hapishanesi, Malgaches Çalışma Kampı, Cayenne Hapishanesi ve Şeytan Adası'nda geçirir. Mehmet Ali Kayen'in "bir mahkûmun ölümüyle bir fındık faresinin ölümü arasında bir ayrım gözetilmiyordu" dediği[15] bu yerlerden kaçmaya uğraşır fakat başaramaz. Ağaçlar kesip kütükler taşıdığı, hafif hizmet adı altında şapkacılık, çöpçülük, terzilik, anahtarcılık gibi işlerde çalıştırıldığı[16] sekiz uzun yıl boyunca tek yapabildiği yurduna mektuplar yollayıp yardım istemek olur. Başlangıçta işe yaramamış gibi görünürse de[17] ısrarla yazmayı sürdürdüğü bu mektuplar zamanla yetkililerin dikkatini çekmesini sağlar. Dahası, sesini geniş kitlelere duyurabilmesine olanak tanır.

---

[14] "Güyan'da Salu Adaları ve Mücrimlerin Tarz-ı İrsal ve Hayatı", *Servet-i Fünûn,* 23 Mart 1311, Sayı 212, s. 54-55.

[15] Dinamo, *a.g.e.,* s. 92.

[16] Mahkûmiyet günlerinde başından geçenlere dair çok sonraları anlattığı bir olay ceza kolonisindeki çalışma koşullarının ağırlığını göstermesi bakımından hayli anlamlıdır: "Güyan'da mahpuslar sabahtan akşama kadar çalışmak mecburiyetindedirler: taş kırmak, yol yapmak, hamallık etmek… Bir gün hiç unutmam vücudumda bir kırıklık hissettim. İşe çıkamıyordum. Benim bu hareketim mahpuslarda büyük bir hadise oldu. Orada hapishanenin dâhilî mahkemeleri vardır. Gardiyanların hakkımda verdiği raporlar üzerine mahkeme kuruldu ve benim için rutubetli bir zindanda kalmama karar verildi. Güyan'da mahpuslara karşı böyle hareket edilir. Bir gün işe çıkmadın mı, üç ay zindan…" bk. "Polis Cemil Efendi Geldi", *Vakit*, 2 Nisan 1929, s. 5.

[17] Bolu Mebusu Mehmet Vasfi (Nuhoğlu) Bey'in 22 Şubat 1926'da "Güyan müstemlekesinde hidemat-ı şakkada istihdam edilen Polis Cemil Tahir Efendi'nin kurtarılmasına dair" başlıklı bir önergeyle konuyu meclis gündemine taşıması da gösteriyor ki Mehmet Cemil Efendi konusu o tarihte bile ele alınmayı beklemektedir. Bk. *Başkanlık Cumhuriyet Arşivi*, Fon: 30.10.0.0, Kutu: 8, Gömlek: 44, Sıra: 5.

Özellikle de *Resimli Perşembe* dergisinin kendisiyle ilgilenmesinden sonra.

Mehmet Zekeriya (Sertel) Bey'in haftalık *Resimli Perşembe* dergisi Mehmet Cemil Efendi'den aldığı mektupları "Şeytan Adası'nda Bir Türk Polisi" başlığıyla 15 Eylül 1927-19 Kânunusani [Ocak] 1928 tarihleri arasında yayımlar.[18] Oldukça dağınık bir anlatımla ve yer yer hatalı bilgilerle sunulmasına karşın[19] söz konusu yazılar Türk kamuoyuna Polis Cemil'in unutulmuş dramını yeniden hatırlatır.[20]

---

[18] Bu yazı dizisinin kısaltılarak sunulduğu bir çalışma geçtiğimiz yıllarda yayımlanmıştır. Bk. Ergun Hiçyılmaz, *Türk Kelebeği/Guyan Adası'na Sürülmüş Cemil Bey'in Hatıratı,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014. Ahmet Uçar'ın Mehmet Cemil Efendi'ye dair kaleme aldığı fakat herhangi bir kaynağa göndermede bulunmadığı "Şeytan Adası'ndaki Türk Kelebek" başlıklı makalesi, içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla yukarıda bahsi geçen yazı dizisi temel alınarak hazırlanmış bir başka çalışma olsa gerektir. Bk. Ahmet Uçar, "Şeytan Adası'ndaki Türk Kelebek", *Atlas Tarih*, Sayı 5, 2011, s. 93-101.

[19] *Resimli Perşembe*'nin 27 Ekim 1927 tarihli sayısında geçen "Şeytan Adaları Fransız Güyanı namıyla maruf üç küçük adadan ibarettir. (…) Sen Loren Adası'nda Maroni isminde küçük bir nehir vardır" şeklindeki ifadeler yazı dizisinde ara ara karşılaşılan bilgi yanlışlıklarına örnek gösterilebilir. Zira her iki cümle de ciddi hatalar barındırmaktadır. Düzeltmek gerekirse; Şeytan Adaları yoktur Kurtuluş (Selamet) Adaları vardır fakat bu adalar da Fransız Guyanası adıyla anılmaz. Saint Laurent bir ada değil liman şehridir. Hemen yakınında Maroni Nehri bulunur ama 612 kilometre uzunluğundaki bu nehir, Türkiye'nin en kuzeyi ile en güneyi arasındaki kuş uçuşu mesafenin 666 kilometre olduğunu hesaba katarsak, pek de "küçük" sayılmaz. Karşılaştırma için bk. "Şeytan Adası'nda Bir Türk Polisi", *Resimli Perşenbe*, 27 Teşrinievvel 1927, Sayı 127, s. 5.

[20] Mehmet Cemil Efendi'ye ilişkin yayınların görünürdeki başarısı o sıralar Saint Laurent'de bulunan İbrahim Mehmet isimli bir mahkûmu da etkilemiş ve bir zaman sonra onu *Resimli Perşembe*'ye başvurarak yardım istemeye sevk etmiştir: "Size şimdiye kadar hiçbir şey yazmadım. Lâkin aynı şerait altında bulunan Türk polisi Cemil Efendi'nin hayatından bahis gazetenizi görünce heyecana kapıldım. Bu sebepten

"Bütün ümidim hükûmetimin beni kurtarmak için yapacağı teşebbüstedir" cümlesiyle bitiveren[21] yazı dizisinin sayesinde midir bilinmez ama sonrasında Dışişleri Bakanlığı, Paris Büyükelçiliği kanalıyla sürdürdüğü girişimleri hızlandırır ve bunun akabinde Mehmet Cemil Efendi Fransa hükûmeti tarafından cezasının kalan kısmı affedilerek serbest bırakılır. Çok sürmez, *Resimli Perşembe* de okuyucularıyla övüncü başlığından belli olan şu haberi paylaşır:

Bu hafta Fransa'nın Şeytan Adası hapishanelerinde yaşayan polis memurumuz Cemil Efendi'den bir mektup aldık. *Resimli Perşenbe* kârîleri [okuyucuları] Cemil Efendi'yi unutmamışlardır. Bundan bir müddet evvel Cemil Efendi'nin acıklı ve feci hayatını ilk defa bütün tafsilatıyla neşre muvaffak olan gazetemiz olmuştu. (…) Cemil Efendi'nin İstanbul'da bulunan hemşiresi [kız kardeşi] idarehanemize kadar geldi. Cemil Efendi'den aldığı bir mektubu gösterdi. Cemil Efendi bu mektupta cezasının affedilerek tahliye olunduğunu, şimdi Sen Loren şehrinde serbest gezmekte bulunduğunu bildiriyor, avdet [dönüş] için kendisine para gönderilmesini rica ediyordu.[22]

Haberden anlaşılabileceği üzere Mehmet Cemil Efendi en geç 1928 yılı ortalarından itibaren Türkiye'ye dönebilmesini sağlayacak parayı beklemeye başlar. Daha doğrusu serbestliğe kavuşmanın kendisini tamamen özgür kıldığı

---

benimle meşgul olmaklığınız imkânı olup olmadığını sormaya cesaret ediyorum. Bu suretle belki bir gün ben de vatanıma avdet edebilirim." bk. "Şeytan Adası'ndan Yeni Bir Feryad", *Resimli Perşenbe*, 22 Teşrinisani 1928, Sayı 183, s. 3. İbrahim Mehmet'in hikâyesi için bk. "Güyan'da On İki Sene İnliyen Türk Askeri Kurtuldu" başlıklı ek.

[21] "Şeytan Adası'nda Bir Türk Polisi", *Resimli Perşenbe*, 19 Kânunusani 1928, Sayı 139, s. 7.

[22] "Şeytan Adası'ndaki Polis Memurumuz Cemil Efendi Gazetemizin Neşriyatı Sayesinde Kurtulmuştur", *Resimli Perşenbe*, 14 Haziran 1928, Sayı 160, s. 5.

yanılgısına kapılır. Çünkü cezasını bitirdikten sonra kendi hükûmetine bizzat başvurmayan yabancı bir mahkûmun Fransız Guyanası'nda kalmaya devam ettiğini bilmez.[23] Bunu öğrenince Paris Büyükelçiliği ile yeniden temas kurarak yetkililerden yardım ister. Ne var ki diplomatik süreç bu defa yavaş işler. Kurallar gereği sekiz seneden fazla hüküm giymiş kişilerin tahliye olsalar bile ceza kolonisinden ayrılamayacaklarını ileri süren Fransız makamları Türk hükûmeti tarafından 1929 yılı başlarında ikna edilir.[24] Hâl böyle olunca da Fransız Guyanası'ndan 1929 Martında salıverilen[25] genç polis ancak 1 Nisan 1929'da İstanbul'a ulaşabilir.[26]

Uzun süreli bir esaretin ardından görevine döndüğü ilk sene sırasıyla Pangaltı Polis Karakolu, İstanbul Polis Müdürlüğü Dördüncü Şube ve Beyoğlu Polis Merkezi'nde (1929-1930) hizmet veren Mehmet Cemil Efendi ertesi yıldan itibaren Cebelibereket (Osmaniye) Gümrük Müdürlüğü'nde pasaport memuru olarak çalışmaya başlar. Soyadı Kanunu'nun çıkmasıyla "Eryürek" soyadını kullandığı sonraki zamanlarda Islahiye pasaport memurluğu (1933-1937), Erzin Nahiyesi müdürlüğü (1937-1939), Ankara Hususi Muhasebe icra memurluğu (1941-1942) ile Güvem Nahiyesi müdürlüğü (1942-1944) gibi birbirinden farklı görevler üstlenir.[27] Fakat daha fazlasına ömrü vefa

---

[23] Belbenoit, *a.g.e.*, s. 196-197.

[24] "Güyan'daki Polisimiz", *Son Saat*, 21 Şubat 1929, s. 2.

[25] "Polis Cemil Efendi Geliyor", *Cumhuriyet*, 25 Mart 1929, s. 1 ve 4; "Cemil Efendi Vatana Kavuşuyor", *Milliyet*, 29 Mart 1929, s. 1; "Polis Cemil Geliyor", *İkdam*, 29 Mart 1929, s. 1; "Cemil Efendi", *İkdam*, 31 Mart 1929, s. 2.

[26] "Polis Cemil Efendi Dün İstanbul'a Avdet Etti", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1929, s. 1 ve 4; "Menfadan Avdet", *İkdam*, 2 Nisan 1929, s. 1 ve 3; "Polis Cemil Efendi Vatana Kavuştu", *Son Saat*, 2 Nisan 1929, s. 1 ve 2.

[27] Cemil Eryürek'in Islahiye ve Erzin'deki başarılı çalışmalarını takdir eden bazı haberler için bk. "Gaziantepte Asayiş Çok İyidir", *Akşam*, 25

etmez. 22 Ağustos 1944 günü 44 yaşında yaşamını yitirir. Ondan geriye kalanlarsa gün geçtikçe unutulur.

Belki yeniden hatırlanır diyerek üzerine eğildiğimiz elinizdeki hatırat bunlar arasında ayrı bir yer tutar. Çünkü Türkiye'ye dönmeden önce "daha yolda iken kendisine telgrafla müracaat" eden *Akşam* gazetesi[28] için kaleme aldığı ve aynı gazetenin 12 Eylül 1929-5 Kânunuevvel [Aralık] 1929 tarihli sayılarında "Polis Cemil Efendinin Hatıratı" başlığıyla yayımlanmasına izin verdiği bu anılar Cemil Eryürek'in sürgün maceralarını anlattığı en uzun eserdir.

Gelgelelim içeriği itibariyle gelecek kuşaklardan ziyade o dönemin insanlarını etkilemek ve/veya bilgilendirmek amacıyla yazıldığı her hâlinden belli olan (gerek dil ve üslup gerekse yer ve mekân unsurlarının kullanılışı bakımından) birçok hatırat gibi yetersiz ve eksik bir metindir. Bu nedenle eser yayına hazırlanırken okuyucuların anlamakta zorlanabileceği eski kelimelerin karşılıkları ilk geçtikleri yerde köşeli parantez kullanılarak gösterilmiş, eserde geçen bazı yer adları ve olaylar dipnot marifetiyle düzeltilmiş yahut açıklanmış, en sona çalışmanın bütünlüğüne katkı sunacağı düşünülen bir ek ile birtakım görseller eklenmiş, yazı dizisinde karşılaşılan başlıklandırma sorununu çözümlemek için olay örgüsüne uygun kimi alt başlıklar üretilmiş ve böylece söz konusu eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Cemil Eryürek'in "acıklı ve feci olduğu kadar heyecanengiz maceralarla dolu olan mahkûmiyet hayatını"[29] gözler önüne seren bu önemli eserin kitap hâline getiril-

---

Eylül 1935, s. 6; "Gaziantepte", *Akşam*, 28 Teşrinisani 1935, s. 6; "Ezine Nahiye Müdürlüğü", *Tan*, 24 Nisan 1937, s. 2; "Dörtyolda Gümrük Teşkilatı Yapılması İsteniliyor", *Son Posta*, 6 Mayıs 1937, s. 5; "Erzinde Yeni Yollar ve Binalar Yaptırılıyor", *Son Posta*, 29 Mayıs 1937, s. 5.

[28] "Yarın Yeni Bir Tefrikaya Başlıyoruz", *Akşam*, 11 Eylül 1929, s. 1.

[29] "Yeni Tefrikamız Başlıyor", *Akşam*, 10 Eylül 1929, s. 1.

mesinde emeği yadsınamayacak bazı kurumların ve insanların katkısı var.

Çalışmayı en başından beri destekleyerek beni cesaretlendiren Ötüken Neşriyat bunların başında geliyor. Tanıştığımız ilk günden itibaren anlayış ve sabırla bana katlanan değerli editörüm Oğuzhan Murat Öztürk de peşinden. Hem kendisine hem Ötüken Neşriyat ailesine şükranlarımı sunuyorum.

Nâm-ı diğer "Polis Cemil"e ait resmî kayıtlara erişebilmemi sağlayan İçişleri Bakanlığı yetkililerine, arşiv malzemesini incelememe vesile olan Mehmet Coşkunpınar'a ilgileri ve nazik tutumları dolayısıyla ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Salgın günlerine rastlayan tüm bu sürece mecburi şahitlik eden sevgili eşim Meriç ile oğlum Genar'ın hakkını ise ayrıca teslim ediyorum. Değerli vakitlerinden çalmama rağmen bana hoşgörü gösterdikleri için.

Volkan Soran
Talas, Mart 2021

TürK vatanında namus, şeref, haysiyet, Teşkilâtı Esasiyenin ve bütün Türk milletinin teminatı altındadır...

AKŞAM

Kadınlara läf atanlar derhal tevkif edilir ve 3 aydan 6 aya kadar hapse mahkûm olurlar
Mahmut Esat

Sene II — No : 392 | PERŞEMBE — 12 Eylül 1929 | Fiatı 5 kuruş

ismet paşa Hz. tekrar gelecek

Yalovaya bir heyet gitti

Darülfünun profesörlerinden mürekkep olan heyet suları tahlil edecek

Yalova kaplıcalarının umumî manzarası

Darülfünün fen fakültesi kimya profesörleri dün bir heyet halinde Yalovayı gitmişlerdir. Heyete kimya enstitüsü müdürü Cevat Muzhar bey, Ligor efendi, kimya profesörü M. Fayzhan dahil bulunuyor.

Fen heyeti Yalovada sular hakkında tetkikat yapacaklar. M. Fayzhan madeni suların radyoaktifliğini hakkında tetkiklerde bulunacaklar.

Yalova sularının evsafını tahlil işi bir kaç hafta devam edecektir. Bunun için heyet sekiz sandık dolusu alâtı da beraberinde götürmüştür. Heyete ait alâtın da dahil bulunmaktadır.

Bugün de Kocacli vapuruyla radyoaktivite tahliline mahsus Avrupadan yeni celbedilen alât gönderilecektir.

Gazi Hz.

Reisicumhur Hz. dün Dolmabahçe sarayında mevkiî alacağlar, akşama kadar dışarı çıkmamışlardır.

Hz. Gazi Hazretleri Cenubî Afrikaya, oradan Afrikadaki ve Fransanın şark mıntıkasındaki Mısırdan, Suriyeden gelecek Reisicumhur hazretleri tarafından kabul buyurulmuşlar ve Gazi Hz. ne orta tezimat etmişlerdir.

İsmet Paşa Hz.

Başvekil dün Ankaraya avdet etti

Başvekil İsmet Pş. Hz. dün Ankaraya avdet etmişlerdir. İsmet Pş. Hz. Reisicumhur Hz. ne veda ve arz tazimat etmişler ve Pendikte İstanbulda bulunan vekil beşkerle vali vekili ve pek çok zevat tarafından teşyi edilmişlerdir.

Başvekilimiz hareketleri esnasında başta gelenlere iltifat ve teşekkür etmişlerdir.

İsmet Pş. Hz. nin Ankaraya muvasalatından sonra Yunan nezaretine cevap verilecektir.

Şehit asker abidesi

Dumlupınardaki abidenin küşat resmi zafer bayramı günü yapıldı

Şehit asker abidesi

İstiklâl harbinde yunan ordusunu kat'i darbeyi indirdiğimiz Dumlupınarda, Çaltepede, Karatepede beş sene evel büyük bir abide inşasına başlanmıştı.

Bu büyük zaferi ve istiklâl harbinde şehit düşen fedakâr askerlerimizi hatırlatan bu abide çok mükemmel ve muhteşemdir. Abidenin küşat resmi zaferin senei devriyesi olan 30 ağustosta yapılmıştır.

Küşat resminde ikâ orda konuşulan, Afyon nezaretleri bulunmuş, mebuslar ima edilmiştir. Bilhassa İzmir 3.cü Devlet yapısının nutku çok alkışlanmıştır.

Polis Cemil efendinin hatıratı

Beni, Güyan müstemlekesinde hidematı şakkaya mahkûm ettiren vak'a nasıl oldu

— 1 —

Polis Cemil efendi

Müteakıp derindeyiz. 31 ağustos 1335 cemazi, yazın sıcak bir günü. Dargın, boğucu, insanın sinirlerini bozan, ağır bir hava. Saat, akşamın beşi olmuş. Bütün gün vazife başında bulunan memurlar, dairelerden çıkıp, bir an evel evlerine gidmeye, soyunup dökünerek serinlemeye can atıyorlar. Ziro.. sokağa çıkmak, memurlarda görmek tehlikeli bir iş. Adeta başında ingiliz, fransız, italyan, yunan, amerikalıyalı, Yeni zelandalı, Tunkanlı, Dahomeli, boyası, dişeli, hemen... legal ordusunun şımarık ve taşkın efradı, dumanlı kafa ile kol kola dolaşıyor sokakta rastgeldikleri efradın çatıştırıyorlar, hakaret ediyorlar.

O tarihte ben, Sirkecide Sanayiyar civarda, polis müdürlüğü emrinde şube başmüfettişi vazifesini ifa ediyim. Saat beş oldu mu, ben de işimden çıkar, fakat değim evime gidecek yerde adeta eksper Gülhane parkına otururdum. Orasını çok severdim. Sarayburnuna yakın, ağaçların altındaki kanaplerden birine oturup, önümde hafif hafif dalgalanan Boğaza bakmak gönlüme inşirah verir, düşüncede yorgunluklarım eser bu sakınarak. Birkaç arkadaşla birleşir, denizin temmuzunu dolar, bizim Melâhat hanımın saki yemişeri köşesinde çaydığı havaları dinlerdik. Bu eğlence nihayet bir saat sürer, ondan Ayasofya meydanına çıkar, tramvaya binerek Fatihte hanımın evine giderdim.

O gün, Gülhane parkına teşrif etmişim, arkadaşlardan, İmparatorluk Harbiye mektebi son sınıf nizâmiyelilerinden Cemal, Kemal, İsmail Hakkı, ve mektebi arkadaşlarından Osman Ayni efendilerle yanım saat kadar gezdik. Sonra

(Devamı dördüncü sahifede)

Devlet bankası

Ankara 10 — Maliye vekili meclis açılır açılmaz Devlet bankasının tesisi hakkındaki lâyihai kanuniyeyi meclise sevkedecektir.

Devlet bankası hakkında tetkikat mütehassısı M. Boyter, Berlinde Alman bankası direktörü M. Şahtt ile temas ederek raporunu hazırlamakta olduğu ve meclis raporu bir ay sonra maliye vekâletine göndereceği anlaşılmaktadır.

Bir doktor

Kadını doğurturken kalp sektesinden öldü

Takasimde Sevanes sokağında oturan Ali beyin zevcesi Emine hanımı dün *gece* ağrısı tutmuştur. Ali efendi hemen komşusu ve Karakyan, Serkisyan efendiler isminde iki doktoru evine getirmiştir.

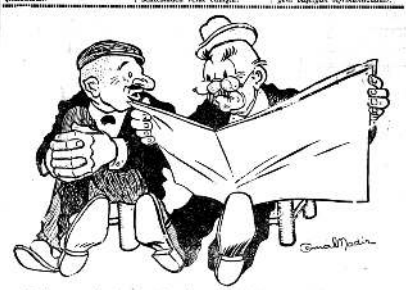
Doktorlar Emine hanımı vaz'hamil ettirmek için uğraşmağa başlamışlardır. Bu esnada ter içinde kalan Karakyan efendi kalp sektesinden vefat etmiştir.

AMERİKALI Vahşilerin Aşkı

Nihâlîr (Ve - Nü)

Vahşilerin aşkı nasıldır ?
Bizimkine benzer mi ?
Cansavarca mıdır ?
Safiyane midir ?
Kaba mıdır ?
Şairane midir ?

Tafsilât, 4 üncü sahifemizde, yeni başlıyan tefrikamızdadır.

— Biraderler, şu gazetede adı sene evel bir tefrikaya başladım, hâlâ sonu gelmedi!
— Adı ne o romanın yahu?
— Şey.. Türk - Yunan münâsebetleri.

Birinci Bölüm

Nasıl Mahkûm Edildim?

MÜTAREKE devrindeyiz. 31 Ağustos 1335 [1919] senesi, yazın sıcak bir günü. Durgun, boğucu, insanın sinirlerini bozan, ağır bir hava. Saat, akşamın beşi olmuş. Bütün gün vazife başında bunalan memurlar, dairelerden çıkıp, bir an evvel evlerine gitmeye, soyunup dökünerek serinlemeye can atıyorlar. Zira sokağa çıkmak, mesirelerde gezmek tehlikeli bir iş. Adım başında İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan, Avustralyalı, Yani Zelandalı, Tonkenli, Dahomeli, beyaz, siyah, kırmızı… İşgal ordusunun şımarık ve taşkın efradı [askerleri], dumanlı kafa ile kol kola dolaşarak sokakta rast geldikleri Türklere çatıyorlar, hakaret ediyorlar.

O tarihte ben, Sirkeci'de Sansaryan Hanı'nda, polis müdüriyeti üçüncü şube beşinci kısmında vazife sahibiyim. Saat beş oldu mu, ben de işimden çıkar fakat doğru evime gidecek yerde alelekser [çoğunlukla] Gülhane Parkı'na uzanırdım. Orasını çok severdim. Sarayburnu'na yakın, ağaçların altındaki kanepelerden birine oturup, önümde hafif hafif dalgalanan boğaza bakmak gönlüme inşirah [iç rahatlığı] verir, dimağımda yorgunluktan eser bırakmazdı. Birkaç arkadaşla birleşir, denizin temaşasına [hoş görüntüsüne] dalar, bazen mehter takımının eski yeniçeri kisvesiyle çaldığı havaları dinlerdik. Bu eğlence nihayet bir saat sürer, oradan Ayasofya meydanına çıkar, tramvaya binerek Fatih'te halamın evine giderdim.

O gün Gülhane Parkı'nda tesadüf ettiğim arkadaşlardan İmalât-ı Harbiye Mektebi son sınıf müdavimlerinden Cemal, Kemal, İsmail Hakkı ve meslek arkadaşlarımdan

Osman Avni Efendilerle yarım saat kadar gezdik. Sonra tramvayla Şehzadebaşı'na çıktık. Ben, biraz da orada, Ferah tiyatrosunun karşısında berber Lofçalı İsmail Hakkı Efendi'nin dükkânında oturdum. Bir ahbabı görmek üzere Fatih parkına gittim. Yarım saat bekledim, ahbabım gelmedi. Gece, Müdüriyet-i Umumiye'de nöbetçi idim. Kalktım, tekrar tramvaya binerek Ayasofya'ya kadar geldim. Bir de bakayım ki, Alemdar sineması önünde müthiş bir kalabalık var. Hem merak, hem de vazife hissi, derhal tramvaydan atladım, kalabalığa doğru koştum. Halk heyecan içinde birikmiş, mühim bir hadiseyi seyrediyordu. Halkın bu derece telaş ve heyecanını mucip olan hadise şu idi:

Yedi, sekiz kadar zenci Fransız askeri, zilzurna sarhoş, bellerinden kasaturaları çekmişler, kudurmuş gibi etrafa saldırıyorlar. O esnada Gülhane Parkı tarafından gelen bir fayton içinde iki Türk hanımı varmış. Zenciler, bu arabayı durdurtarak, içinde bulunan Türk hanımlarına hakarete başlarlar. Hakaret, tecavüz şeklini alır. Tam o sırada, millî hamiyeti [değerlere bağlılığı] galeyana gelerek, zenci askerin bu tecavüzlerine mümanaat etmek [önlemek] isteyen cesur bir Türk neferini süngü ile yaraladılar. Sinema ittisalinde [bitişiğinde] dükkânında şerbetçilik eden şıracı bir Arnavut işe müdahale etti. Onu da yaraladılar ve yaptıkları cinayetten ürkerek parka doğru kaçmaya başladılar. Bu hadise karşısında ne yapacağımı şaşırdım. Evvela, hakikat bu ya, üzerlerine gitmeye cesaret edemedim. Çünkü yalnızdım. Vakaya müdahale etsem, zenci neferler bana da saldıracaklardı. Fakat, vazife hissi ile, peşlerini bırakmadım. Arkalarından koşarak takibe başladım. Halk caddeye birikmiş, galeyan fevkalâde idi. Halkı dağıtmak için, o zaman Ayasofya camiini muhafaza eden kıtaattan bir bölük asker, Binbaşı Hamdi Bey'in kumandası altında caddeye gelmiş, halkı teskine çalışıyordu. Aynı zamanda bir miktar Fransız askeri de geldi. Bunlar vakanın müsebbiblerini [sebep

olanları] tevkif edecek yerde, Alemdar sineması karşısında sıhhat yurduna girdiler, hep birden dama çıktılar ve cadde üzerinde birikmiş olan halkın üstüne ateş etmeye başladılar. Bu hâl, halkın galeyan ve hiddetini bir kat daha arttırdı. Herkes haykırıyor, bağırıyordu. Beni, resmî elbisemle sokak ortasında görenler: "Memur efendi, ne duruyorsun, devlet sana ancak bugünler için maaş veriyor. Ne duruyorsun, katilleri tutsana!" diye bağırıyordu.

Bu sözler izzet-i nefsime dokundu. Arkamdaki elbisenin temsil ettiği mukaddes mesleğin böyle sokak ortasında, bütün milletin gözü önünde aciz kalması, muhakkar [hakarete uğramış] olması çok gücüme gitti. Parka doğru kaçmakta olan zenci neferlerin arkasından koştum. Onlar, ellerinde kasaturalar, hâlâ etrafa saldırıyorlardı. Arkalarından yetiştim, "Dur!" diye bağırdım. Sarhoş zenci neferleri bu "Dur" emrini dinlemediler. Adımlarını büsbütün hızlandırarak kaçmaya başladılar. Kanun bu gibi vaziyetlerde bana silah kullanmak hakkını bahşediyordu. Zencilerin üzerine iki el silah attım. Silah patlar patlamaz her taraftan bir yaylım ateşi başladı. Damdaki Fransız askerleri halkın üzerine ateş ediyor, caddedeki halk silah atıyor, parkın methalindeki [girişindeki] bazı insanlar da zenci neferler üzerine ateş ediyorlardı. Zenciler firar etmek istiyorlardı. Üzerlerine on üç el silah endaht ettim [sıktım].

Bu ateş iki üç dakika sürmüş ve neferlerden üçü parkın parmaklığı önünde mecruh düşmüş [yaralanmış], ikisi de kapı önünde maktul olmuştu. Yanlarına kadar gittim, cesetleri muayene ettim. Bu sırada polis müdüriyeti müteferrika merkezinden [nezarethanesinden] on, on beş kadar efendi gelmiş, yolun inzibatını [düzenini] temine çalışıyorlar ve halkın ceplerini taharri ediyorlardı [arıyorlardı]. O zaman polis müdürü olan Nureddin Bey de vaka mahalline gelmişti. Otomobil içinde, parkın kapısında bekliyordu. Artık orada durmanın tehlikeli olduğunu düşünerek şim-

diki Dâhiliye murahhaslığı [içişleri temsilciliği] yokuşundan Babıâli'ye, oradan Sirkeci tarikiyle [yoluyla] Sansaryan Hanı'nda polis müdüriyetine, vazifemin başına geldim.

Vakadan sonra kaçmak ve tanıdığım vatanperver, namuslu zevatın delâletiyle gizlenmek ihtimali benim için daima vardı. Lâkin vazifesini yapmış olmak kanaati beni bu firar teşebbüsünden men etti. Vicdanen o derece müsterih idim ki, müteferrika merkezi kalem odasında arkadaşlarımla birlikte oturup hadise hakkında görüştük. Tabancamı arkadaşlarımla beraber sildik.

Bir müddet sonra, polis müdürü Nureddin Bey'in makamına geldiğini haber verdiler. Unkapanı merkez memuru Cemal ve dördüncü şube müdürü Sadettin Beylerle birlikte yanına çıktım. Park önündeki vakayı olduğu gibi anlattım ve iki Fransız zenci askerinin öldüğünü söyledim. Polis müdürü: "Şimdi ne yapacaksın?" dedi. "En büyük amirim siz değil misiniz? Size teslim oluyorum. Ne isterseniz yapınız" dedim. Nureddin Bey'in canı sıkılmıştı. Hiç şüphe yok ki müşkül bir mevkide bulunuyordu. "Peki" dedi "yerinize gidiniz ve bir tarafa ayrılmayınız."

Biraz sonra itilâf zabıtası polis müdüriyetini bastılar. Polis müdürü Nureddin Bey beni tekrar yanına çağırdı. İngiliz jandarma inzibat kumandanının kefaletiyle [sorumluluğu altında] Fransız jandarma kumandanına teslim edileceğimi ve bu geceyi Ayasofya'daki Fransız zabıta kumandanlığında geçirerek ifadem alınacağını ve ertesi gün toplanacak bir heyet-i hâkime tarafından derhal muhakememin icra edileceğini ve serbest bırakılarak iade olunacağımı söyledi. Unkapanı merkez memuru ve müteferrika [nezarethane] ser [baş] komiseri Cemal Bey'e de beni Ayasofya'da Fransız zabıtasına götürüp teslim etmesini emretti.

Cemal Bey ile birlikte şimdiki *Cumhuriyet* gazetesinin bulunduğu kırmızı binada o zaman oturan zabıta merkezine geldik. Bizi iki İtalyan jandarması ile bir İngiliz jandar-

ması karşıladı. Jandarmadan Fransız kumandanını sorduk, sağdan birinci odayı gösterdiler. Beraber içeri girdik. Uzun boylu, sarı bıyıklı bir Fransız yüzbaşısı vardı. Cemal Bey beni teslim etti. Orada Hamdi Efendi isminde bir polis daha gördüm, biçare ağlıyordu. Oraya niçin getirildiğini sordum. Kendisinin Ayasofya merkezinde bulunduğunu ve vaka esnasında park önünde nokta vazifesi gördüğünü, maktul düşen Fransız askerlerinin katlinden kendisinin mesul tutulduğunu anlattı. Ben de cevaben, merak etmemesini, beni de onun için getirdiklerini, vakadan kimlerin mesul olduğunu bildiğimi ve kendisinin kurtulacağını söyledim. Biraz müsterih oldu ise de yine merak ediyor ve ne olacağını düşünüyordu.

Bir müddet bekledim. Bir İngiliz tercümanı ile bir yüzbaşı bizim ifadelerimizi aldı. O gece bize yukarı katta bir oda gösterdiler. Burası Fransızların silah deposu idi. Ne yatacak bir yatak, bir minder hatta ne de oturacak bir iskemle vardı. Geceyi bin türlü azap ve rahatsızlık içinde, çok müşkülatla geçirdik.

Ertesi sabah polis müdüriyetinden ikinci şubedeki ser taharri [baş araştırma] memuru Baha Bey geldi. O da ifadelerimizi aldı. Bir Fransız jandarması da beraberdi. Baha Bey gittikten sonra jandarmadan bize biraz kahvaltı getirmesini rica ettik. Beş dakika sonra jandarma elinde bir tabak içinde dört beş patates kızartması ile bir parça didiklenmiş ekmek getirdi. Son derece hiddet ettim.

Tercüman geldi, ne istediğimizi sordu. Bize civar lokantalardan bir garson çağırmalarını, dilenci değil Türk polisi olduğumuzu ve insanca muamele istediğimizi anlattım. Tercüman bunları jandarmaya tercüme etti. Fransız jandarması bu sözlerden müteessir olmalı ki bu defa temiz giyinmiş bir garson kız ile beraber geldi. O gün yemeklerimizi bu suretle temin ettik.

Üç gün sabık [eski] İttihat ve Terakki binasında mev-

kuf [tutuklu] kaldıktan sonra bizi beş Fransız ve iki İtalyan jandarması Kumkapı'da Fransız tevkifhanesine [tutukevine] götürdüler. Burası, belediye dairesinin tanzifat [temizlik] arabalarına mahsus yerdi.

Kumkapı'da Fransız tevkifhanesine geldik. Bizi orada sergardiyana teslim ettiler. O da üzerimizi adam akıllı aradıktan sonra götürüp bizi umumî koğuşlardan birine tıktı. Koğuşta bizden başka 20-30 kişi daha vardı. Bir köşede bana yer verdiler, oturdum. Akıbetimin neye varacağını düşünmeye başladım. Kim bilir ne olacaktım? İhtiyar babam, annem mahzun çehreleri ile gözümün önüne geldiler. Fena oldum.

Üç gün sonra arkadaşım polis Hamdi Efendi tahliye edildi. Ben yalnız kaldım. Bu vaka üzerine büsbütün korkmaya başladım. Beni yalnız bir odaya kapattılar. Bulunduğum oda yukarı katta, Fransız askerlerinin oturduğu salonun yanında idi. Birdenbire koğuşun önünde bir gürültü oldu. Baktım Fransız askerleri. Bu adamların hâlinden, arkadaşlarının intikamını almak için beni öldürmeye karar verdiklerini anladım. Lâkin bilmem neden bir müddet aralarında konuştuktan sonra çekilip gittiler.

Odamın tozunu alan adam her kapıyı açışında beni tahkir ediyordu [aşağılıyordu]. Bir ay bu işkenceli hayat devam etti. Muhakemenin tehiri [ertelenmesi], ne olacağımı bilmemek, maneviyatımı fena hâlde sarstı. Ben vazifeme merbut [bağlı] bir zabıta memuru idim ve hükûmetimin kanunlarına güvenerek sırtımdaki üniformanın şeref ve haysiyetini gözeterek bu işi yapmıştım. Bence bu bir cürüm değil, bir vazife idi. O hâlde mensup olduğum daire niçin bana sahip çıkmıyordu. Kapımda bekleyen Senegalli nefer beni boğacak diye geceleri gözüme uyku girmiyordu. Birkaç gün sonra gene beni aşağıya indirdiler. Bu benim için büyük bir iyilikti. Hiç olmazsa bir iki insan yüzü görüyor, iki üç kelime konuşabiliyordum.

Burada tamam beş ay kaldım. Beş ay sonra iki İtalyan jandarmasının refakati altında Bakırköyündeki Fransız divan-ı harbi binasına sevk edildim. Burada iyi Türkçe konuşan bir adam bana davanın ancak bir ay sonra görülebileceğini söyledi.

Akşama doğru şimdiki Fatih merkez memuru ve o zamanki Bakırköy serkomiseri İhsan Bey gelerek beni tesliye [teselli] etti ve her neye ihtiyacım olursa temin edeceğini söyledi. Ertesi günü İhsan Bey polis nizamnâmemizi Fransızcaya tercüme ettirerek divan-ı harbe verdi ve müdafaayı nefs maksadı ile hareket ettiğimi söyledi. O günden sonra bana yapılan muamele değişti ve gazete okumak hakkına sahip oldum. Birkaç gün sonra divan-ı harbe çıkarılacağımı söylediler ve tetkik etmesi için ifadelerimi bir Rum tercümana verdiler. Bu esnada ifadelerime baktım, tamamen değiştirilmişti. Bundan başka altına hiç imza atmadığım birçok yeni ifadeler meydana çıkarılmıştı. Bunu tercümana söyledim: "Muhakeme yarın olacak, reise söylersin" dedi.

Martın onuncu günü[1] divan-ı harp heyeti içtima etti. Beni salona soktular, maznun [sanık] mevkiine oturdum. Muhakeme başladı. Tercüman vasıtası ile meseleyi anlattım. Polis müdüriyetinin avukatı, polis müdürü Nureddin ve ikinci şube müdürü Cevdet Beyler de orada idiler. Mahkeme reisi Nureddin Bey'e Fransızca bazı sualler sordu. Vakada şahit bulunan bir Fransız başçavuşu ile bir Arnavut şıracı dinlendi. Şayan-ı hayretti ki Fransız başçavuşu tamamı ile benim lehimde ifade verdi. Arnavut şıracı beni göstererek:

"Vaka olalı yedi ay oluyor. Onun için ben bu efendiyi tanımıyorum. Lâkin Fransız askerlerini polisler vurdu"

dedi. Nihayet kısa bir içtimadan sonra mahkeme kararını verdi. Karar Fransızca okunduğu için bir şey anlamadım.

---

[1] Yazarın verdiği bu tarih İstanbul'un itilâf devletlerince resmen işgal edildiği 16 Mart 1920'den yaklaşık bir hafta öncesidir.

Bir tercüman kulağıma bağırdı: "On sene kürek!" Ne kadar çalışsam bu üç kelimenin acılığını size anlatamam.

Fransa'daki Hapishane Günleri

Mahkûmiyetimden yirmi gün sonra Fransa'ya sevk edileceğimi söylediler. Felaket devri asıl bundan sonra başlıyordu. Gideceğim memleketin ne adetlerini, ne lisanını biliyordum. Üstelik yaptığım cürüm Fransızlara karşı irtikâp [kötülük] edildiği için her gittiğim yerde kim bilir ne türlü hakaretlere uğrayacaktım.

Nihayet bir Nisan akşamı sevdiğim insanlara veda etmeden ellerim zincirle bağlı olarak yola çıkarıldım. 10-15 serseri arasında ismini hatırlayamadığım bir vapura bindirildim. Biçare annemle babam arkamdan geliyorlardı.

Zavallılarla bir türlü görüşmeye müsaade etmediler. Vapurun ambarlarından birine tıkıldık. Bizimle beraber sevk olunan birçok Senegalli asker de vardı. Vapur hareket etti. Ben vapurun penceresinden yavaş yavaş benden uzaklaşan İstanbul'u seyrediyordum. Gözlerim iki noktaya çevrildi. Fatih'in türbesi, Yıldız Sarayı…

O muazzam Fatih Camii sanki bana diyor ki: "Burayı ben zaptettim, siz onun kıymetini bilmediniz. Şimdi bu güzel toprakları düşman çizmesi altında çiğnetiyorsunuz." O meşum [uğursuz] sefahat sarayına bakıp da lanet ediyordum.

Dört gün sonra İtalya'ya geldik. Vapurumuz pek eski olduğu için gayet yavaş gidiyorduk. Üç gün sonra da Marsilya'ya gelebildik. Yani yolculuğumuz tam yedi gün sürdü. Marsilya'da bir kısmımızı Sen Pier,[2] bir kısmımızı da Fors Nikola tevkifhanesine ayırdılar. Fransız gardiyanlar hepimizin saç, sakal ve bıyıklarını tıraş ettikten sonra bize

[2] Saint Pierre

tevkifhanenin dâhilî elbiselerini giydirdiler. Elinde birçok anahtarlar tutan bir gardiyan bizi yirmi metre uzunluğunda bir koridora götürdü. Bu koridorun iki tarafında sıra sıra kapılar vardı. Gardiyan bu kapılardan birini açarak beni içeri soktu. Burası taştan, küçük bir oda idi. Yer çimento ile dondurulmuştu. Güneşin ışığı demir parmaklıklı dar bir pencereden geliyordu. Odada iki ot yatak ve bir de lazımlık vardı.

Burada yirmi dört saatte bir bahçeye çıkartılıyorduk. Su, ekmek ve yemeklerimiz kapının üzerindeki pencereden veriliyordu. Tevkifhanede tütün içmek, gece saat 8 den sonra konuşmak memnu idi [yasaktı]. Bir buçuk ay sonra bizi bu tevkifhaneden çıkardılar. Marsilya istasyonundan trene bindirdiler. Nereye gideceğimizi bilmiyorduk. Esasen Fransa'da mahkûmların sevki gayet mahrem [gizli] olarak icra edilir. İki gün sonra Lyon'a gittik. Bizi Lyon tevkifhanesine götürdüler. Üçer, beşer kişilik gruplara ayırarak odalara taksim ettiler. Geceyi senelerden beri insan yüzü görmeyen bu odalarda geçirdik.

Ertesi gün kiliselerin çanları çalınırken trene bindik ve uzun bir seyahatten sonra Poos kasabasına geldik. Buradaki tevkifhaneye yerleştirildik. Yeni tevkifhanemizde bizi çırılçıplak soydular ve gardiyanların nezaretinde duş dairesine götürdüler. Yıkandık. İstanbul'dan beri vücudum su yüzü görmediği için bu duş bana gayet iyi geldi. Burada gene bize dâhilî elbise verdiler: Kahverengi abadan ceket, pantolon, şapka, Amerikan bezinden bir gömlek, kravat, mendil, bir çift terlik ile takunya. Bunların hepsini giyindim.

Bu tevkifhanede müteaddit [birçok] atölyeler vardı. Herkes bir atölyede çalışıyordu. Demirci atölyelerinde müteaddit ocaklar göze çarpıyordu. Her ocakta iki mahkûm kan ter içinde çalışıyordu. Kimi demirden bir karyola, kimi bir büyük merdiven, kimi bir ızgara yapıyordu. Yukarı ki atölyelerde ise kâğıt üzerine çalışılıyordu.

Tevkifhanede makinelerin gürültüsünden konuşmanın imkânı yoktu, işaretle anlaşıyorduk.

Akşam… Saat tam beş… Tatil çanı çaldı. İşi paydos ettik. İkişer ikişer tabur olarak yemekhaneye indik. Sofrada içmek için bir yudum su bile yoktu. Tasfiye edilmiş [arıtılmış] birtakım nebat [bitki] ve çiçek sularını içiyorduk. Bir türlü alafranga yemeklere alışamıyordum. İşte yediklerimiz: Karalahana, havuç, çorba ve gayet tuhaf pişmiş patates.

Yemekhanede bir saat kadar kaldık. Bu müddet zarfında herkes tevkifhane tarafından verilen kitapları kendi kendine okuyordu. Burada da hiç kimse konuşmuyordu.

Ertesi gün beni çantacılık atölyesine verdiler. Bu atölyede 15-20 makine vardı. Bundan başka tevkifhanede matbaacılık, kutuculuk, terzilik, çantacılık, korsacılık, marangozluk, oymacılık, sandalyecilik, demircilik atölyeleri mevcuttu.

Hapishaneye giren her mahkûm çıkıncaya kadar herhâlde bu sanatlardan birini öğrenir. Mahpuslar ekmeklerini, yemeklerini kendileri pişirirler, hastalarına kendileri bakarlar. Burada mahkûmları çalıştırmak için tuhaf bir usûl vardır.

Mahpuslara mesaileri ve çıkardıkları işe göre yemek ve şarap verirler. Ben bunu öğrendikten sonra ustamın yavaş sesle kulağıma fısıldadığı izahatı can kulağı ile dinlemeye başladım.

Üç gün sonra çanta yapmayı öğrenmiştim. Ve güzel bir çanta yaparak atölye müdürüne götürdüm. Müdür bu cidden güzel çantayı alarak beni: "Bravo Türk!" diye takdir etti. O günden sonra tek başına bir tezgâhta çalışmaya başladım. Ben bilhassa ince işlerde muvaffak oluyordum. Bunun için ustabaşı bana hususî siparişleri veriyordu. Günde gayet nefis üç çanta yapabiliyordum. Bir gün ustabaşı yanıma yaklaştı ve:

"Bundan sonra dört çanta yapacaksın, gündeliğini ona göre tanzim ettik,"

dedi. Lâkin günde dört çanta çıkarmaya imkân yoktu. İki gün sonra beni tek kişilik odalardan birine kapattılar.

Ertesi günü basmacık, yalınayak mahkeme huzuruna çıkarıldım. Mahkeme reisi bana:

"Siz günde dört sepet yapabilecek iktidarı haizken üç sepet yapıyormuşsunuz. Temiz iş çıkardığınız için sizin iki günde yedi sepet yapmanıza karar verdik. Haydi bakalım ikinci kere buraya gelmeyin. Sonra yeraltı zindanını boylarsınız ha!"

dedi. Ben ayda iki mektup yazabilmek salâhiyetini haiz olmak için daha altı ay beklemek mecburiyetinde idim. Sıra numaram en geride olduğu için mektuplarımı hapishane asansöründen almak için aylardan beri bekliyordum.

Gittiğimiz tam on üçüncü ay idi. Ağızdan ağıza bir rivayet dolaşmaya başladı:

"Kürek mahkûmlarını kâmilen [toptan] Güyan'a sevk edecekler."

Bu haber doğru çıktı. Üç gün sonra mahkûmlar arasından on altı kişilik bir kafile ayırdılar. Bu kafileye ben de dâhildim. O gün bizi giydirdiler, seyyar gardiyanlara teslim ettiler. Bizi Bonos istasyonundan localı mahpus vagonlarına bindirdiler. Bu locaların içinde iki gün feci bir seyahat ettik.

Gardiyanlar gayet insafsız adamlardı. Bize günde ancak 200 gram su veriyorlardı. Hararetten yemek de yiyemiyorduk. Bu tren locaları gayet berbat bir yerdi. Bütün loca zırhla kapalı olduğu için demir kasa içinde çıldıracak derecelere geliyordum. Nihayet iki gün sonra Laroşel[3] kasabasına girdik. Sıcaktan ayaklarımız kütük gibi şişmişti. Laroşel kasabasındaki küçük hapishaneye sevk edildik. Er-

[3] La Rochelle.

tesi gün kasabanın karşısındaki İl Dore[4] adasına gönderilecektik. Bu ada Güyan'a gönderilecek mahkûmların deposuydu. Sabah olunca ellerimiz kelepçeli tekrar yola çıktık. Halk hâlimize çok acıdığı için geçtiğimiz yerlerden bize pasta, çikolata, tütün veriyorlardı. Biz aylardan beri tütün içmediğimiz için pastalara, çikolatalara rağbet göstermiyor, sigaralara sarılıyorduk. İşte bu esnada bir hadise oldu. Dore adasına gitmek üzere vapura bindirilirken mahkûmlar ufak bir nümayiş [protesto gösterisi] yaptılar:

"Kahrolsun harp!"

"Yaşasın affı umumî [genel af]!"

diye bağırdılar. Mahkûm kalabalığı şöyle bir karıştı. Az daha bir isyan, bir hareket oluyordu. Gardiyanlar fena hâlde korktular. Hemen bizi vapura bindirdiler. Derhal hareket ettik. Üç saat sonra adaya geldik.

Bu adada Kardinal Rişöliyo[5] zamanından kalma müstahkem kaleler vardı. Adaya çıktık. Büyük hapishanenin kapısı üzerinde iri harflerle bir kelime yazılı idi, okudum: Napoleon.

Sonradan öğrendim ki bu hapishane Napoleon tarafından yaptırılmış. Hapishaneden girer girmez gardiyanlar birer birer yatırdılar, ayaklarımıza kalın demir halkalar geçirdiler. Ayaklarımızdaki halkalardan yürümemize imkân yoktu. Sonradan öğrendim ki herhangi bir hapishane santraline [merkezine] sevk edilen mahkûmlar on beş gün böyle işkenceli hayata maruz kalırlarmış.

Dört gün sonra ayaklarımızdaki demir halkaları çıkardılar, hepimizi atölyelere taksim ettiler. Burada yemek boldu, üstelik de bir bardak şarap veriyorlardı. Her gün müteaddit yerlerden gelen mahkûmlarla buranın kalabalığı arttıkça artıyordu. Bir sabah ben de dâhil olduğum hâlde

---

[4] Île de Ré.

[5] Armand Jean du Plessis de Richelieu (1585-1642): Fransız din adamı ve siyasetçisi.

birkaç mahkûmu atölyelerden aldılar ve büyük bir koğuşa götürdüler. Gardiyan sıraya dizdi ve hepimizin isimlerini okumaya başladı:

"Cemil…"
"Buradayım efendim…"
"Ahmet Şevki…"
"Buradayım efendim…"
"Hilmi Mehmet…"
"Buradayım efendim…"
"Mehmet İbrahim…"
"Mevcut…"
"Naim Safa…"
"Mevcut…"

Kulaklarıma inanamıyordum. Demek burada bulunanların içinde benden başka Türkler de vardı! Hepimiz ailelerimize kavuşmuş gibi olduk.

Gardiyanlar dışarıya çıkar çıkmaz gözyaşları arasında birbirimizin boynuna sarıldık. Orada bulunan 20-25 Fransız mahkûmu bizim bu hâlimizden fena hâlde müteessir oldular. Ahmet Şevki Efendi'nin mahkûmiyetinin sebebi şu idi: Mütareke zamanında Şevki Efendi Beyoğlu'nda Viktorya'nın apartmanında madam Olga isminde bir Sırp kadınını seviyormuş. Bir gün madam Olga ile Şevki Efendi kavga etmişler. Apartman sahibi hemen sokağa fırlayarak eve sekiz on tane Fransız jandarması ile gelmiş. Jandarmalar Şevki Efendi'yi tevkif etmek istemişler, Şevki Efendi de silah ile ateş etmiş, Fransızlardan birini yaralamış, müebbeden [ölene dek] küreğe mahkûm olmuş.

Diğerleri de hep buna mümasil [benzer] şeyler. Bizim bu samimiyetimizi gören gardiyanlar hepimizi ayrı ayrı yerlerde yatırdılar. Birkaç gün geçince bizi tekrar Laroşel kasabasına götürdüler. Sekiz gün sonra tekrar trene bindik ve gene o kör olasıca zırhlı localara tıkıldık. Bu santrale [merkeze] gelenler mutlaka birkaç gün yer altı mahzenle-

rinde ve yahut bir depoda ayakları bağlı olduğu hâlde kalmak mecburiyetindedirler. Bizi öyle müthiş bir zindana attılar ki tarif edemem. Soğuktu. Tir tir titremekten gözüme uyku girmiyordu. Üç gün bu feci hayata katlandık. Nihayet gene bizi atölyelere taksim ettiler. Dokuz ay sonra bir gün korktuğumuz başımıza geldi: Güyan'a gidiyoruz!

Yeni Durağımız Fransız Guyanası

Bizi yola çıkarmadan evvel bir salona topladılar. Benim arkadaşlarım da Güyan'a gidecekler meyanında [arasında] idi. Ben bir aralık saçmalamaya başladım, abuk sabuk konuşuyordum, adeta sayıklar gibi bir hâl gelmişti. Arkadaşlarım bu hâlimi görünce bana "deli!" dediler.

Nihayet elbiselerimizi gene değiştirdiler. Bize bahriye askeri kıyafetine benzeyen bir elbise verdiler, giydik. Bize birer de torba dağıttılar. Hep bir örnek giyinmiş 750 kürek mahkûmu yola çıktık. İçimizde bulunan Fransızların aileleri rıhtıma kadar bizi takip ediyorlardı. Bu zavallıların feryadı hepimizin yüreğini eziyordu. Vapur, sahilden bir buçuk kilometre uzaklığında demirlediği için bizi birtakım ambarlı dubalara bindirdiler.

Birkaç dakika sonra büyük bir vapurun bordasına yanaştık. Bu vapurlardaki demir kafesli koğuşlar görülecek şeylerdi. Bunların vahşi hayvanatın teşhirine mahsus büyük kafeslerden hiçbir farkı yoktu. Koğuşlarda halka ile tavana merbut [bağlı] salıncaklar ve helalar vardı. Bizi, 150 kişiyi, bir koğuşa soktular. Herkes dışarıyı görmek için parmaklıkların yanındaki salıncakları intihap ediyordu [seçiyordu]. Lâkin gemicilerden, hatt-ı üstüvayı [Ekvatoru] geçerken bu demirlerin fena hâlde kızdığını işitmiştim. Bundan dolayı ben memleketli arkadaşlarımla beraber parmaklıklardan uzak bir yer intihap ettik. Ve biraz sonra bütün kürek mahkûmlarını ihtiva eden [bulunduran] gemimiz yola çıktı.

O gün, o gece hava güzel olduğu için seyahat iyi geçti. Yemekler fena değildi. Şarap ve şekerli kahve de veriyorlardı. İki üç gün sonra şiddetli bir fırtınaya tutulduk, artık her saat ölümü bekliyorduk. Arkadaşlar imansız ölmemek için içmiyorlar, şaraplarını Ahmet Şevki Efendi'ye veriyorlardı. Şevki bu fırsattan istifade ediyor, günde iki kiloya yakın şarap içiyordu. Dalgalar göklere kadar çıkıyordu. Vapur bu uçsuz bucaksız deniz üzerinde küçücük bir ceviz kabuğundan farksızdı. Sıcak, pis bir koku. Şevki'den başka hemen hepimiz hastayız.

23 gün yol. Nihayet bir cuma günü Sen Loren[6] limanına vâsıl olduk [ulaştık]. Bu yirmi üç günlük seyahat esnasında 35 mahkûm dünya ile alakalarını kestiler. Biçareler bu müthiş yol ızdırabına katlanamadılar ve öldüler.

Mevcudumuzu saydılar. Vapurun güvertesine çıktığım zaman derin bir nefes aldım. 23 günden beri saf, temiz ve kokusuz havaya hasret çekiyordum. Güverteden baktım. Sahil bizi görmek için gelen yüzlerce kişi ile doluydu. Ben bu kalabalığı görünce: "Fransızların söylediği gibi Güyan fena bir yer olsaydı bu halk burada barınabilir miydi?" diye kendi kendimi tesliye [teselli] ediyordum. Vapurumuz biraz daha sahile yanaşınca dikkat ettim. Seyircilerin hemen hepsi bayram elbiselerini giymiş çocuklar gibi fevkalâde süslü. Nihayet gardiyanın biri "Marş!" diye bağırınca merdivenlere koşuştuk. Burada bizi feci bir hayat beklediğini bildiğimiz hâlde bir an evvel karaya çıkmak istiyoruz. Çünkü gemide geçen günler bir cehennem hayatından farksızdı.

Caddeden geçerken ahaliyi adam akıllı kontrol ediyoruz. Habeş yüzlü kadınlar… Başlarında sarı, mavi, yeşil, lacivert, turuncu, mor sargılar… Hepsi de çiçek renginde göz alıcı elbiseler giymişler… Erkekler de Habeş… Evler bir iki katlı, ahşap ve pancurlu… Her yerde Hindistan cevizi ağaçları nazar-ı dikkati celbediyordu.

---

[6] Saint Laurent.

Bizi büyük bir binaya soktular ve koğuşlara taksim ettiler. Burada, Fransız hapishanelerinde olduğu gibi konuşmak, cıgara içmek memnu [yasak] değildi. Herkes istediği gibi bağırıp çağırıyor, dans ediyordu.

Benim sinirlerim fena hâlde bozulmuştu. Koğuşun kenarındaki tahta sedirlerden birine uzandım. Mütemadiyen [sürekli] devam eden mahkûmların bu sebepsiz sevinçlerine bakarak ağlamaya başladım. Niçin ağladığımı kendim de bilmiyorum, herhâlde sinirlerim çok bitkindi.

Eski mahkûmlar bize izzet ve ikram etmeye başladılar. Getirdikleri meyvelerle koğuşlarımızı adeta bir yemiş sergisi hâline soktular.

Burada yemekler çok fena idi. Öğleyin bize et suyundan başka her şeye benzeyen bir parça sıcak su ile pek az ekmek verdiler. Akşam da 25 santim litrelik pirinç lapası. Gece olunca mahkûmlar hep bir araya toplandılar, bunların hâli görülecek şeydi ve kulaktan kulağa fısıltılar başladı:

"Burada durmak hiç doğru değil."

"Ya ne yapmalı?"

"Kaçmalıyız, kaçmalı."

"Nereye kaçacağız?"

"Nereye olacak, Sen Loren'in tam karşısında Hollanda müstemlekesi [sömürgesi] var. Bir kere buradan çıkıp da kapağı oraya attın mı artık ondan ötesi kolay."

"Dediğin iyi ama Hollandalılar Fransız mahkûmlarını yakaladıkları zaman gene Güyan'a iade ediyorlar. O zaman ceza daha müthiş."

Bu sözleri işitince gayri ihtiyari sordum:

"Peki, Hollandalılar ecnebi [yabancı] mahkûmları ne yapıyorlar?"

Bir mahkûm burnunu kaşıdı, yüzünü buruşturarak cevap verdi:

"Keşke ben de ecnebi [yabancı] olsaydım. Onları Hollandalılar yakaladıkları zaman Fransızlara iade etmiyorlar."

"Yaaa!"

Aklıma firarı koymuştum, lâkin ertesi günü Mısırlı Mehmet Emin isminde, beni görmek üzere gelen arkadaşım bu hususta bana mükemmel izahat verdi. Emin'i Fransa'daki tevkifhanede tanımış idim. Mehmet Emin aslen Türk olup Mısır'da tavattun etmişti [yurt edinmişti]. Amuca zadesini katletmekle on sene küreğe mahkûm edilmişti. Buraya benden bir sene evvel gönderilmiştir. O gün bilhassa Türkleri görmek için gelmiş olan Emin'den oranın ahvaline [durumuna] dair izahat istedim. Bana şu cevabı verdi:

"Acele etme. Şimdiye kadar karşı yakaya firar edenler kâmilen [toptan] Hollanda hükûmeti tarafından yakalanarak iade edildiler. Burada ölmeye mahkûmuz. Her gün Hollanda hükûmeti tarafından yakalananlar buraya gönderilir."

Bu izahattan sonra bize getirdiği hediyeleri bırakıp gitti. Ertesi gün bizi torbalarımızla koğuştan çıkardılar. Münferit cezalılara mahsus deponun önüne getirdiler. Kayıt muamelesinden sonra ellerimize birer numara verdiler ve bütün elbise ve çamaşırlarımızı siyah ve sabit mürekkeple numaraladılar.

Daha ertesi günü antropometride parmak izlerimizi aldılar, vücudumuzdaki en ufak işaretleri bile tespit ettiler, başımızı, kulaklarımızı ve boynumuzu ölçtüler. Bizi o derece kendilerine mal etmişlerdi ki, saatlerce devam eden bütün bu iç sıkıcı ameliyattan usanmıştık.

Dördüncü günü, müstemlekeye büyük bir şilep gelmişti. Bizi, bu şilebin yükünü boşaltmaya gönderdiler. Bütün mahkûmin [mahkûmlar] çalışıyorduk. O gün ambarda insafsız bir gardiyanın eline düşmüştüm. Durup dinlenmeden akşama kadar çalışmaktan, akşamüstü bitap yatağa serilirdik. Sıcak, tahammül edilemeyecek derecede müthişti. Gece hastalanmıştım. Yatak üzerine kuru bir tahta üzerinde yatıyordum. Müthiş bir sancı ve dizanteriye tutulmuştum.

Karar Verdik Kaçacağız

Bir müddet sonra bizi Malgaş Hapishanesi'ne götürdüler.[7] Burası korkunç bir yerdi. Hapishane binasının civarında insan girmemiş büyük bir orman vardı. Gece yatarken yanımdaki Almana sordum:

"Burada mahpuslara ne iş gördürürler?"

Alman gözlerini açtı, kuvve-i maneviyesi [manevi gücü] berbat olmuş bir adam haliyle: "Sabah olsun da görürsün," dedi. Pencerenin kenarında oturuyorduk. Dışarıda şıkır şıkır mehtap vardı. Alman uzakta efsanevi bir mahlûk gibi duran ormanı parmağı ile işaret etti:

"Bak, dedi, şu ormanı görüyorsun değil mi? İşte o hepimizin başını yiyecek. Yarın bu ormanın içinde bir yol açmak için baltalar elimizde güneşin altında saatlerce çalışacağız."

Alman sustu, sonra ilave etti:

"Bu böyle devam etmez. Ben yarından itibaren başımın çaresine bakıyorum."

Almanın yüzüne "ne yapacaksın!" der gibi baktım. Kulağıma fısıldadı:

"Kaçacağım. İstersen sen de gel."

Ona kaçmanın faidesizliğini uzun uzun izah ettim, biçare çocuğu teskine çalıştım. Ertesi gün müthiş bir çan sesi ile uyandık. Hepimize birer balta, birer testere verdiler ve ormanın yolunu tuttuk.

*

Ben ömrümde bu kadar vahşi bir orman görmedim. Ağaçların arası kapkaranlıktı. Üstüne bastığımız toprak vıcık

[7] Camp de Malgaches

vıcık kayıyordu. Ağaçların dalları bir nevi [tür] kırmızı maymunlarla dolu idi. Bu garip hayvanlar bize tepemizden yabani meyveler atıyorlardı. Bütün gün kan ter içinde saatlerce çalıştık.

Hapishane geceleri gayet şayan-ı dikkattir. Burada herkes yataklarına uzanıp yorgunluğunu aldıktan sonra hikâyeler başlar, herkes yaptığı cinayeti, hırsızlığı uzun uzun anlatır, firar planlarını, projelerini hazırlar. Mahpusların fikrini en ziyade işgal eden şey kaçmak meselesidir.

Bütün mahkûmlar bilirler ki kaçanların yüzde biri kurtuluyor, yüzde doksan dokuzu ya vahşi hayvanlar tarafından parçalanıyor yahut da Bahr-i Muhit'in[8] dalgaları arasında kayboluyor. Böyle olduğu hâlde mahpusların hemen hepsi kaçmak isterler. Mahkûmların arasında en küçük meselelerden kavga çıkıyordu. O zaman bütün koğuş halkı birbirine giriyordu.

"Hain herif… Hem ye, hem iç, hem de kaçmaya teşebbüs et ha…"

Sergardiyan ateş püskürüyordu. Merakla koşuştuk. Bir de ne göreyim? Ahmet Şevki beş altı gardiyan arasında süt dökmüş kedi gibi ilerliyor. Ahmet Şevki'nin yanına yaklaştım:

"Ne oldu Şevki?"

"Ne olacak, yakalandık."

"Nereye gidiyordunuz?"

"Güya kaçacaktık."

"Niçin bana haber vermediniz?"

"Sen hasta idin."

Hakikaten birkaç gün evvel gene hastalığım tepmiş, kafayı yere vurmuştum.

Biçare Ahmet Şevki Efendi'nin muhakemeleri pek kısa sürdü. Biçare arkadaşımı 30 gün mahzen cezasına mahkûm

[8] Burada Bahr-i Muhit-i Atlasî yani Atlas Okyanusu anlamında kullanılmıştır.

ettiler. Ahmet Şevki hapishaneden çıktıktan sonra bir gece bir celse akdettik ve hep birlikte kaçmaya karar verdik. Ahmet Şevki bu işte tecrübe sahibi olduğu için bize geçeceğimiz büyük orman hakkında izahat verdi. Ahmet'in Rifli [Faslı] bir Arap arkadaşı, Arnavut Tevfik, Sırp Nikolaviç de bizimle beraber kaçacaklardı.

Arnavut Tevfik'e bir mektup yazdık ve çamaşır yıkadığımız nehrin kenarında gelip bizi bulmasını bildirdik. Mektubu yazıp Rifli ile Arnavut Tevfik'e gönderdikten sonra Ahmet Şevki ayağa kalktı:

"Arkadaşlar, dedi, bu zindan hayatı herhâlde ölümden daha beterdir. Ne olursa olsun kaçmalıyız. Bugünden itibaren bir arkadaş nehir boyunda nöbet bekleyecek ve akşam gördüklerini anlatacak. Bu suretle kaçmadan evvel muhiti daha esaslı tetkik etmiş olacağız."

Ahmet Şevki bir müddet sustu. Sonra ayrı ayrı hepimizin gözünün içine bakarak:

"Şimdi sıra yemine geldi. Bütün arkadaşlar bu firar meselesinden hiç kimseye bahsetmeyeceğimize dair yemin etmeliyiz."

Kalktık, birer birer yemin ettik. Bundan sonra kaçma teşebbüsünün teferruatına dair konuşmaya başladık:

"Peki ama yanımıza biraz erzak filan öteberi almalıyız."

"Tabiî."

"Para nerede?"

"Elimizde eşya namına ne var ne yoksa satar, erzak alırız."

"Bu fikir mükemmel."

"Erzakları alır, kaçacağımız güne kadar bunları ormanda saklarız. Ama bir iki balta, birkaç büyük bıçak da tedarik etmeliyiz."

Bir de program yaptık. Evvela Hollanda Güyanı'na, ondan sonra da İngiltere Güyanı'na geçeceğiz. Ondan ötesi kolay. İngiltere Güyanı'nda Hintli müslümanlar vardır. Biz